

LILIA CITKO

Uniwersytet w Białymstoku

ETHNICA JAKO PODSTAWY MOTYWACYJNE ANTRPONIMÓW HISTORYCZNEGO PODLASIA

I. Geograficzne Podlasie, obejmujące dwa subregiony etnograficzne – na północy tereny pojaćwieskie w dorzeczu górnej Narwi, na południu zaś ziemie środkowego Bugu – stanowiło od wieków obszar zmiennych dominacji politycznych i etnicznych. Jak zauważają historycy¹, dorzecze Narwi od czasów najdawniejszych stanowiło strefę kontaktów między dwoma masywami etnicznymi – Prabałtami i Prasłowianami. Przez całą starożytność i wczesne średniowiecze ziemie położone na północ i wschód od górnej Narwi tworzyły trudnodostępną krainę puszczy, bagien i rozlewisk. W dobie plemiennej (VII–X wiek) dorzecze Narwi zamieszkiwała nieliczna ludność mazowiecka, zaś ziemie położone na północ od Biebrzy i Łeku (Ełku) należały do plemion pruskich. Śladem ich bytności na tych terenach są zachowane do dziś nazwy wodne o źródłosłowie bałtyckim, np. *Pregoła*, *Łyna*, *Wissa*, *Pisa*² czy też *Narew*, zawierająca

---

¹ Por. J. Tyszkiewicz, *Różnoetniczne osadnictwo w górnym dorzeczu Narwi przed 1500 rokiem*, [w:] *Białystok: Miasto przyjazne? Mniejszości narodowe i wyznaniowe w dziejach Ziemi Podlaskiej*, red. H. Parafianowicz, Białystok 2004, s. 7–16.

² M. Biolik, *Hydronimia dorzecza Pregoły z terenu Polski*, Olsztyn 1987.

częsty w hydronimii litewskiej pierwiastek *nar*³. Na wschód od rozległych puszc rosnących w dorzeczu środkowego Niemna rozwijało się w tym okresie osadnictwo ruskich Dregowiczów⁴. Także w następnych stuleciach uwarunkowania geograficzne wywierały wpływ na kierunki kolonizacji, a w efekcie również na dzieje polityczne regionu. Okres X–XI wieku przyniósł podporządkowanie ziem Mazowszan wraz z dorzeczem Narwi państwu Piastów (z tego okresu pochodzą grody w *Ostrołęce*, *Nowogrodzie*, *Starej Łomży* i *Wiźnie*), natomiast ziemie nad Bugiem opanowali książęta ruscy, wznosząc w drugiej połowie XI i w XII wieku grody w *Drohiczynie*, *Bielsku*, *Surażu* i *Mielniku*⁵. Te dwa żywioły etniczne – mazowiecki i ruski – odegrały decydującą rolę w późniejszym osadnictwie Podlasia, zwłaszcza po ostatecznym podboju Jaćwieży przez Zakon Krzyżacki (1283).

Masowe ruchy migracyjne, szczególnie intensywne w XV–XVII wieku, prowadziły do osiedlania się na tych ziemiach drobnej szlachty mazowieckiej, chłopów i bojarów ruskich oraz luźnych osadników litewskich z potomkami emigrantów z Prus i Jaćwieży, a będący ich następstwem skomplikowany układ stosunków etniczno-językowych znalazł swoje odzwierciedlenie w nazewnictwie, m.in. w antroponimii. Kształtowała się ona w warunkach większej, w stosunku do innych regionów, płynności, wynikającej z nakładania się na siebie kolejnych fal migracyjnych i – w konsekwencji – powstawania struktur nazewniczych o zróżnicowanych językowo (leksykalnie i słowotwórczo) elementach⁶. Znamienna w tym względzie jest obecność w onimii Podlasia sporej liczby ethniców,

³ L. Bednarczuk, *Początki i pogranicza polszczyzny*, Kraków 2018, s. 44.

⁴ J. Tyszkiewicz, *Różnoetniczne osadnictwo w górnym...*, op. cit., s. 8.

⁵ J. Wiśniewski, *Zarys dziejów osadnictwa na Białostoczczyźnie*, [w:] *Atlas gwar wschodniostowiańskich Białostoczczyzny*, red. S. Glinka, A. Obrębska-Jabłońska, J. Siatkowski, t. 1, Wrocław 1980, s. 14–27.

⁶ Tę cechę podlaskiej antroponimii podkreśla w wielu swoich pracach również Z. Abramowicz, por. m.in. *Nazwy osobowe Białostoczczyzny XV–XVII w. jako odbicie kontaktów językowych i kulturowych w Wielkim Księstwie Litewskim*, „*Studia Russica*”, 2000, t. 18, Budapest, s. 6–12; *Antroponimia Żydów białostockich*, Białystok 2010;

które zostały poświęcone jako podstawy motywacyjne historycznych antroponimów⁷. Dokumentują one wiele osobliwych cech nazw plemion, ludów, narodów uczestniczących w kolonizacji tego regionu; eksponują różnice formalne, czasem też leksykalne między dawnym a dzisiejszym zasobem tej kategorii nazw.

Charakterystyczna dla materiału podlaskiego jest spora liczba etniczów utworzonych od nazw kolektywnych za pomocą syngulatywnego przyrostka *-in*. Zaświadczają je podstawy antroponimów typu: *Litwin, Rusin, Sasin, Serbin-ów, Tatarzyn, Turczyn, Węgrzyn, Żmudzin/Żmodzin-owicz/Żmujdzin-owicz*. Niektóre z etnonimów na *-in* zostały później zastąpione przez derywaty paradygmatyczne, np. *Sas, Serb, Tatar, Węgier* lub formacje z sufiksem *-ek*, np. *Turek*. Na zróżnicowanie formalne etnonimów fundujących podstawy badanych antroponimów wskazuje obecność kilku innych, mniej produktywnych względem sufiksu *-in*, formantów⁸. Są to ethnica na *-ak* (*Lićwiak, Polak, Rusak, Słowak*), *-ek* (*Rus-k-owicz, Sas-k-owicz*), *-anin* (*Polanin*), *-ec* (*Wołyniec*), *-czyk* (*Wołyńczyk*). Liczną grupę stanowią ethnica, powstałe jako derywaty paradygmatyczne od nazw krajów lub narodowości, udokumentowane w podstawach antroponimów typu: *Czech, Lach, Prus, Tatar*.

II. Pod względem formalnym wśród podlaskich odetnicznych nazw osobowych wyodrębnić można dwie zasadnicze grupy: 1) Antroponimy równe etnonimom (lub ich zapelatywizowanym odpowiednikom) oraz 2) Antroponimy derywowane słowotwórczo, utworzone na płaszczyźnie onimicznej.

Synkretyzm antroponimii Podlasia, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze” 2014, nr 27, s. 17–32.

⁷ Poddany analizie materiał badawczy pochodzi ze *Słownika historycznych nazw osobowych Białostoczczyzny (XV–XVII w.)*, Z. Abramowicz, L. Citko, L. Dacewicz, t. 1–2, Białystok 1997–1998.

⁸ Ich specyfika jako formantów etnicznych została omówiona w innym artykule, por. L. Citko, *Odetniczne nazwy osobowe na Podlasiu (XVI–XVII w.)*, „*Studia Russica*” 2000, Budapeszt, s. 39–44.

1. Antroponimy równe etnonimom (lub ich zapelatywizowanym formom), tj. nieposiadające formalnych wykładników nazwiskotwórczych, zostały utworzone w wyniku derywacji semantycznej. Stanowią one dość liczny zbiór: CYGAN (< etn. *Cygan* ‘człowiek narodowości cygańskiej’ SJP lub ap. *cygan*), CZECH (< etn. *Czech* ‘obywatel Czech’ lub derywatu od im. złożonych z członem *czci-*, *czest-*⁹); CZERKAS, CZYRKAS (etn. *Czerkas Czerkies* ‘członek narodu zamieszkującego północno-zachodni obszar Kaukazu’ SJP, SW lub ap. *czerkies*); GREK (etn. *Grek* ‘obywatel Grecji, członek narodu greckiego’ SJP lub ap. *grek*); KASZUB, KASZUBA (etn. *Kaszub, Kaszuba* ‘mieszkaniec nadmorskich powiatów Pomorza mówiący tamtejszym dialektem’ SJP), KOZAK (etn. *Kozak* ‘członek dawnej wspólnoty na terenach Ukrainy i pld.-zach. Rosji’ SJP lub ap. *kozak*), LACH (etn. *Lach* ‘Polak, określenie używane na Litwie i Rusi’ SJP), LITWIN (etn. *Litwin* ‘obywatel Litwy’ SJP), MAZUR (etn. *Mazur* ‘mieszkaniec Mazur lub Mazowsza’ SJP lub ap. *mazur*), MOSKAL (< etn. *Moskal* ‘z odcieniem niechęci o Rosjaninie’ SJP lub ap. *moskal* ‘placek owsiany’ SJP), MOSKWICIN (etn. *Moskwicin* ‘mieszkaniec Moskwy, Rosji’ SJP), POLAK (etn. *Polak* ‘człowiek narodowości polskiej; pochodzący z Polski’ SJP lub ap. *polak* ‘taniec polski, polonez; koń rasy polskiej’ SJP), POLANIN (etn. *Polanin* ‘w Polsce urodzony, obywatel Polski’ SL), PRUS (etn. *Prus* ‘Prusak’, ‘z Prus rodowity’ SL), RUS (etn. *Rus* ‘legendarny założyciel Rusi’ SJP lub ap. *rus*), RUSIN (etn. *Rusin* ‘mieszkaniec Rusi’ SJP), SASIN (etn. *Sasin* ‘członek plemienia pruskiego, zamieszkującego dawniej teren dzisiejszego Pojezierza Ostródzko-Nidzkiego’ lub ‘mieszkaniec Saksonii’ SEM), SŁOWAK (etn. *Słowak* ‘obywatel Słowacji’ SJP), SZOT (< etn. *Szot* ‘mieszkaniec Szkocji’ SL, SEM lub ap. *szot*), SZWED (etn. *Szwed* ‘człowiek narodowości szwedzkiej, obywatel Szwecji’ SJP lub ap. *szwed*, gw. w lm. ‘duże skwarki’ SJP), TATAR (etn. *Tatar* ‘mężczyzna narodowości tatarskiej’; *Tatarzy* hist. ‘ludy dawnego imperium mongolskiego i Złotej Ordy’ SJP lub ap. *tatar* ‘surowe mielone mięso wołowe albo końskie z przyprawami; befsztyk

⁹ M. Malec, *Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych*, Wrocław 1982, s. 23.

tatarski' SJP), TURCZYN (etn. *Turczyn* 'obywatel Turcji, Turek' SJP lub ap. *turczyn* 'służący ubrany w strój turecki; koń typu wschodniego pochodzący z Turcji; tytoń turecki' SJP), TUREK (etn. *Turek* 'mieszkaniec Turcji' SJP lub ap. *turek*, przest. 'koń rasy tureckiej; turecki tytoń' SJP), WĘGRZYN (etn. *Węgrzyn* 'Węgier' SJP lub ap. *węgrzyn* 'dawne słodkie wino węgierskie' SJP); WŁOCH (*Wołoch* 'Rumun'¹⁰), WOŁYNIEC (etn. *Wołyniec* 'z Wołynia rodowity' SL), ŻMUDZIN (etn. *Żmudzin* 'mieszkaniec Żmudzi, człowiek pochodzący ze Żmudzi' SJP lub ap. *żmudzin* 'krępy niewielki koń wywodzący się od dawnych koni litewskich, odznaczający się wytrzymałością, odpornością na niewygody i stosunkowo dużą siłą' SJP), ŻYD (etn. *Żyd* 'członek narodu żydowskiego' SJP lub ap. *żyd*).

2. Antroponimy odetniczne utworzone drogą derywacji słowotwórczej odznaczają się porównywalną frekwencją. Tworzące je formanty w większości przypadków noszą charakter patronimiczny.

2.1. Nazwy z formantem -owic(z), -ewic(z). Aktywny w derywacji antroponimów od różnych podstaw semantycznych formant ten wykazuje najwyższą produktywność wśród odetnicznych formacji sufiksalnych¹¹: CYGANOWICZ (< n.os. *Cygan*), CYHANOWICZ (< n.os. brus. *Cyhan*), KOZAKOWICZ (< n.os. *Kozak*), LACHOWIC, LACHOWICZ (< n.os. *Lach*), LITWIEWICZ (< n.os. *Litwa*¹²), LITWINOWICZ (< n.os. *Litwin*); ŁOTWINOWIC

¹⁰ W opinii badaczy, etnonim *Włoch* w źródłach XVI–XVIII wieku, oznaczał *Wołocha* 'Rumuna', a nie przybysza z Italii. Forma ta odzwierciedla zamianę ruskiej grupy pełnogłosowej -oło- polską przestawką -to-, por. E. Wolnicz-Pawłowska, *Antroponimia polska na kresach południowo-wschodnich XV–XIX wiek*, Warszawa 1998, s. 179.

¹¹ Na dominującą rolę tego formantu w derywacji nazw osobowych historycznego Podlasia wskazuje statystyka przeprowadzona dla materiału pochodzącego z północnej części regionu, gdzie struktury patronimiczne stanowiły 58% wszystkich zgromadzonych protonazwisk, por. L. Citko, *Nazewnictwo osobowe północnego Podlasia w XVI wieku*, Białystok 2001, s. 126.

¹² Użycie nazwy geograficznej w funkcji nazwy osobowej badacze wywodzą często ze średniowiecznych deskrypcji odmiejscowych z łacińskim przyimkiem *de*, który stopniowo był opuszczany (typ: *Adam de Wapno* → *Adam Wapno*). W XIV–XVI wieku w funkcji nazwiska pojawiały się też nazwy krajów, np. *Iohanne*

(< n.os. *Łotwin*), MAZURKOWICZ (< n.os. *Mazurek*), MAZUROWICZ (< n.os. *Mazur*), MOSKALEWICZ (< n.os. *Moskał*), POŁULASZEWICZ (< n.os. *Połulach*), PRUSOWICZ (< n.os. *Prus*), RUSAKOWICZ (< n.os. *Rusak*, por. etn. *Rus* lub ap. *rusak* ‘zając mający rudawe ubarwienie sierści’ SJP), RUSANIEWICZ, RUSANOWIC (< n.os. *Rusan*), RUSINOWICZ (< n.os. *Rusin*) RUSKOWICZ (< n.os. *Rusek*, gw. etn. *Rusek* ‘Rosjanin’ Sulisz); RUSOWICZ (< n.os. *Rus*), SASKOWICZ (< n.os. *Sasek*, por. etn. *Sasek* ‘pochodzący z Saksonii’ SL), TURKIEWICZ (< n.os. *Turek*), ZIE-MOJTOWICZ (< n.os. pochodzącej od lit. *Žemaitis*); ŻMODZINOWICZ, ŻMUJDZINOWICZ (< n.os. *Żmodzin*, *Żmujdzin*).

2.2. Nazwy z formantem -ow, -ów, -ew: CYGANOW (< n.os. *Cygan*), LACHOW (< n.os. *Lach*), SERBINÓW (< n.os. *Serbin*, por. etn. *Serbin*, *Serb*) TATARZYNOW (< n.os. *Tatarzyn*).

2.3. Nazwy z formantem -ic(z), -yc(z): KOZACZYK (< n.os. *Kozak*), KRYMICZ (< n.os. *Krym*¹³).

2.4. Nazwy z formantem -in: ZAMOJCIN (< n.os. *Zamojta/Żamojta*). Antroponim jest skontaminowaną formą lit. *Žemaitis* (zmienioną pod wpływem białoruskiego akania) i pol. *Żmudzin*.

2.5. Nazwy z formantem -ik, -yk, -czyk: KUJAWIK (< n.os. *Kujawa*, etn. *Kujawa* ‘mieszkaniec Kujaw’), LITWINIK (< n.os. *Litwin*), LITEWCZYK (< n.os. *Litwa*), MAZURCZYK (< n.os. *Mazur* lub *Mazurek*), MAZURYK (< n.os. *Mazur*), MOSKALIK (< n.os. *Moskał*), PRUSIK (< n.os. *Prus*), SZWEDYK (< n.os. *Szwed*), RUSZCZYK (< n.os. *Rus* lub *Rusek*), WAŁASZYK (< n.os. *Wałach* < etn. *Wałach*, *Wołoch* ‘mieszkaniec Wołoszczyzny’ SL, SEM lub ap. *wałach*), WOŁYŃCZYK (< n.os. *Wołyniec* lub *Wołyń*), ŻMOJDZIK (< n.os. *Żmojdź*), ŻMUDZIK (< n.os. *Żmudź*).

2.6. Nazwy z formantem -ek: LITWINEK (< n.os. *Litwin*), MAZUREK (< n.os. *Mazur* lub ap. *mazurek* ‘utwór muzyczny będący stylizacją mazura;

---

dicto Polska, por. L. Bednarczuk, *Nazwiska (od)etniczne mieszkańców WKL*, [w:] *Językowy obraz Wielkiego Księstwa Litewskiego. Millenium Lithuaniae XIX–MMIX*, Kraków 2010, s. 124.

¹³ Por. uwagi odnośnie do nazwiska *Litwiewicz* (przypis 12).

tradycyjne ciasto wielkanocne; mały ptak o szarobrazowym upierzeniu' SJP), ŻYDEK (< n.os. *Żyd*).

Interpretacja pochodzenia nazwy osobowej *Mazurek* winna uwzględniać zarówno derywację słowotwórczą od etnonimu *Mazur*, jak i derywację semantyczną od ap. *mazurek*.

2.7. Nazwy z formantem -ak: LIĆWIAK (n.os. *Litwa*, por. collectivum *Litwa* 'ludzie litewscy, Litwini' SL), PRUSIENIAK (< n.os. *Prusienia*), RUSAK (< n.os. *Rus*).

Na uwagę zasługuje antroponim *Lićwiak* stanowiący białoruską, ciekawą odmiankę nazwy *Litwak*, *Litwiak* z formantem *-ak* w funkcji patronimicznej, który z terenów północnej i centralnej Polski przez Mazowsze rozprzestrzenił się na Podlasie i Białoruś. Na tych ziemiach etnonim *Lićwiak* oznaczał mieszkańca WKL niezależnie od języka i narodowości. W okresie późniejszym (koniec XIX wieku) mianem *Litwaków* określano Żydów masowo napływających z Litwy do Królestwa¹⁴. Formacja *Prusieniak* zawiera postać sufiksu skontaminowaną z białoruskim deminutivum *-enia*.

2.8. Nazwy z formantem -uk, -czuk: PRUSIENIUKE (< n.os. *Prusienia*), WOŁYŃCZUK (< n.os. *Wołyńiec*), ŻYDZIUK (< n.os. *Żyd*).

Charakterystyczny dla antroponimii podlaskiej formant *-uk, -czuk* odznacza się niską aktywnością w derywacji nazw osobowych XVI wieku, jego produktywność zdecydowanie wzrasta w następnych stuleciach¹⁵.

2.9. Nazwy z formantem -an: RUSAN (< etn. *Rus* lub ap. *rus*). Możliwa jest również interpretacja tego antroponimu jako derywatu semantycznego od etn. *Rusan*, w którym *-an* pochodzi z formantu *-anin* po redukcji syngulatywnego przyrostka *-in*, por. liczbę mnogą: *-anin* → *-anie*¹⁶.

¹⁴ L. Bednarczuk, *Nazwiska (od)etniczne mieszkańców...*, op. cit., s. 126.

¹⁵ Por. L. Dacewicz, *Rola sufiksu -uk w kulturze nazewniczej Podlasia*, [w:] *Munuscula linguistica: in honorem Alexandrae Cieślakowej oblaty*, Kraków 2006, s. 157–161; Z. Abramowicz, *Synkretyzm antroponimii Podlasia*, op. cit., s. 27–28; E. Bogdanowicz, *Proces kształtowania się nazewnictwa osobowego południowej Białostoczczyzny*, [w:] *Nazwy własne na pograniczach kulturowych*, Studia Sławistyczne 2, Białystok 2000, s. 24.

¹⁶ Identycznie brzmiący etnonim notuje w materiale staropolskim M. Sulisz, *Budowa słowotwórcza nazw etnicznych w języku polskim. (Formacje z przyrostkiem*

2.10. Nazwy z formantem *-iło*: RUSIŁO (< etn. *Rus* lub ap. *rus*).
Możliwa jest również transpozycja polska litewskiej odmianki *Rusila-s*¹⁷.

2.11. Nazwy z formantem *-enia*: ŻYDKIENIA (< n.os. *Żydek*).
Nazwisko reprezentuje typ formacji deminutywnej z białoruskim formantem *-enia(t)*-.

2.12. Nazwy z formantem *-el*: GUDEL (< etn. lit. *Gudas* ‘mieszkaniec historycznej Litwy, głównie dzisiejszej Białorusi’, mający związek z przyimiotnikiem *gudas* ‘nawykły do czegoś, łatwy w obejściu, naturalny, prosty’, skąd znaczenie to mogło zostać przeniesione na ‘ludzi mówiących prostą mową’¹⁸). Antroponim ŻYDELIS (w odróżnieniu od słowiańskiej transpozycji *Gudel*) reprezentuje niezaadaptowaną postać derywatu litewskiego z deminutywnym sufiksem *-el-is*.

2.13. Compositum: POŁULACH (< rus. *połu* + *Lach* ‘pół Polak’).

Antroponimy odetniczne a problem homonimii podstaw motywacyjnych

Właściwy wielu kategoriom onimicznym problem wielomotywacyjności, związany z homonią podstaw motywacyjnych, dotyczy również analizowanych wyżej nazw. Uwzględniając wieloetniczność osadnictwa historycznego Podlasia, można przypuszczać, że większość spośród badanych antroponimów wskazywała na rzeczywistą narodowość ich nośców. Niemniej, w sytuacji braku możliwości zweryfikowania w każdym przypadku aktu nazwotwórczego, nie można wykluczyć zjawiska apelatywnej motywacji przynajmniej części z nich. Metodologicznie wyjaśnia tę kwestię proces deetnonimizacji etniczów, a powstałe w jego efekcie wtórne apelatywy mogły stanowić podstawy nazw osobowych.

-*anin*, -*ak*//*-ak*, -*czyk*, -*ec*, -*ek*, -*ik*//*-yk*, -*in*//*-yn*), „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1969, nr 7, s. 291–292, 315.

¹⁷ Por. L. Bednarczuk, *Nazwiska (od)etniczne mieszkańców...*, op. cit., s. 137.

¹⁸ Ibidem, s. 133–134.

Prawdopodobieństwo takiej motywacji uzasadnia fakt, że zapelatywizowane odpowiedniki ethniców stawały się wyrazami konotującymi pewne cechy, postawy, wyznanie, zawody typowe dla danego narodu¹⁹. Cechy charakteru kojarzone z poszczególnymi nacjami znalazły odzwierciedlenie w leksemach: *cygan* ‘oszust, krętacz, kłamca’ (SJP, SW), *kozak* ‘o kimś żywym, śmiałym, lubiącym się popisywać brawurą’ (SJP), ale też ‘rabuś, łotr, hajdamak, nikomu niepoddany, za pieniądze komu chce służy’ (SL), *szwed*, por. fraz. *szwed baba* ‘kobieta despotyczna, energiczna’ (SJP), *turek* ‘przen. o kimś nic nieumiejącym, w niczym się nieorientującym’ (SJP), *żyd* ‘o człowieku skąpym i chciwym’ (SJP); cechy wyglądu, sposobu ubierania się – w odetnicznych apelatywach: *cygan* ‘śniady, ciemnowłosa mężczyzna’ (SJP, SW), *czerkies* ‘fircyk, frant, elegant’ (SJP). Konotacje określonych nacji z wykonywanymi przez ich przedstawicieli zawodami, zajęciami utrwaliły wyrazy: *grek* ‘nauczyciel języka i literatury greckiej’ (SW, SJP), *szot* ‘handlarz, przekupujący’ (SW), *żyd* ‘handlarz, zdzierca’ (SJP, SW), natomiast utożsamienie religii z reprezentantami narodu poświęcają odetniczne leksemy: *grek* ‘wyznawca kościoła wschodniego’ (SW), *tatar*, *tatarzyn* ‘poganin’ (SL), *turek* ‘bisurmanin; wyznawca islamu’ (SL), *żyd* ‘wyznawca judaizmu’ (SJP).

Przytoczone przykłady potwierdzają znany, należący do uniwersaliów onomastycznych pogląd, że znaczenie konotacyjne apelatywów jest podstawą kreacji wielu przezwisk, spetryfikowanych następnie w nazwiskach. Czesław Kosyl, omawiając mechanizm tworzenia przezwisk, wymienia dwa sposoby nominacji: bezpośredni (wyraz motywujący nazwę występuje w swoim podstawowym znaczeniu) oraz pośredni (nominacja metaforyczna, polegająca na przeniesieniu nazwy na tle podobieństwa desygnatów oraz nominacja metonimiczna, odbywająca się na tle styczności desygnatów)²⁰. Źródłem użyć metaforycznych wyrazów są konotacje semantyczne

¹⁹ Por. A. Tyrpa, *Apelatywizacja etnonimów*, [w:] *Onimizacja i apelatywizacja*, red. Z. Abramowicz, E. Bogdanowicz, Białystok 2006, s. 261–269.

²⁰ C. Kosyl, *Nazwy osobowe*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2001, s. 444.

towarzyszące często ich znaczeniu desygnacyjnemu. Tkwiące w warstwie konotacyjnej wymienionych wyżej leksemów odetnicznych komponenty znaczeniowe mogły służyć jako określenia fizycznych i psychicznych właściwości człowieka, sposobów jego zachowania. W wielu wypadkach miały one zabarwienie pejoratywne, w związku z czym powstałe antroponimy odznaczały się dużą ekspresywnością.

Niezależnie od zasygnalizowanego problemu homonimii podstaw motywacyjnych części spośród badanych nazw osobowych nie budzi wątpliwości przekonanie o obecności w źródłach historycznego Podlasia znaczącej grupy antroponimów odetnicznych. Zrekonstruowane z nich ethnica dokumentują złożoną strukturę osadnictwa na tych ziemiach i stwarzają możliwość ustalenia kontaktów różnych etnosów na obrzeżach Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz kierunków ich migracji. Liczba poświadczeń źródłowych poszczególnych nazw odetnicznych, bogactwo derywujących je środków słowotwórczych wskazują pośrednio na większy lub mniejszy udział różnych grup narodowościowych w kolonizacji podlaskich ziem. Stosunkowo liczną grupę stanowią antroponimy motywowane nazwą etniczną *Mazur*, co przy uwzględnieniu geograficznego sąsiedztwa obu krain, wydaje się być rzeczą w pełni zrozumiałą. Świadectwem ekspansywnej kolonizacji wschodniej jest duża liczba nazw, których bazę stanowią ethnica *Rus*, *Rusin*, *Rusan*. Widoczny ślad w podlaskiej antroponomii pozostawili również północni sąsiedzi – *Prusowie*. O wczesnych kontaktach mieszkańców Podlasia z plemionami bałtyckimi świadczy także spora liczebnie grupa nazwisk opartych na przyswojonych fonetycznie i słowotwórczo do rodzimych modeli etnonimach *Litwin*, *Żmudzin*, *Żmujdzin*, *Łotwin*. Nieoczywistym natomiast wydaje się brak w podlaskim materiale odetnicznych nazwisk jaćwieskich²¹. Motywacja przez ethnica określające

²¹ Również we współczesnym nazewnictwie osobowym Podlasia nazwiska o podstawach jaćwieskich nie są notowane. Największe ich skupisko, według ustaleń L. Bednarczuka, występuje w regionie kielecko-lubelskim, por. L. Bednarczuk, *Nazwiska (od)etniczne mieszkańców...*, op. cit., s. 133. Z kolei adekwatne toponimy typu *Jatwież Duża*, *Jatwież Mała*, nieistniejące dziś, a poświadczone w źródłach historycznych wsie *Jatwież*, *Jatwież Sucha* oraz mikrotoponimy,

przybyszów z odległych geograficznie krain jest sporadyczna i, jak się wydaje, bardziej prawdopodobne jest w takich przypadkach wykorzystanie potencjału konotacyjnego odetnicznych apelatywów.

LITERATURA

- Abramowicz Z., *Nazwy osobowe Białostoczczyzny XV–XVII w. jako odbicie kontaktów językowych i kulturowych w Wielkim Księstwie Litewskim*, „Studia Russica” 2000, t. 18, Budapest, s. 6–12.
- Abramowicz Z., *Antroponimia Żydów białostockich*, Białystok 2010.
- Abramowicz Z., *Synkretyzm antroponimii Podlasia*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze” 2014, nr 27, s. 17–32.
- Abramowicz Z., Citko L., Dacewicz L., *Słownik historycznych nazw osobowych Białostoczczyzny (XV–XVII w.)*, t. 1–2, Białystok 1997–1998.
- Bednarczuk L., *Nazwiska (od)etniczne mieszkańców WKL*, [w:] *Językowy obraz Wielkiego Księstwa Litewskiego. Millenium Lithuaniae XIX–MMIX*, Kraków 2010.
- Bednarczuk L., *Początki i pogranicza polszczyzny*, Kraków 2018.
- Biolik M., *Hydronimia dorzecza Pregoły z terenu Polski*, Olsztyn 1987.
- Bogdanowicz E., *Proces kształtowania się nazewnictwa osobowego południowej Białostoczczyzny*, [w:] *Nazwy własne na pograniczach kulturowych*, Studia Sławistyczne 2, Białystok 2000.
- Citko L., *Odetniczne nazwy osobowe na Podlasiu (XVI–XVII w.)*, „Studia Russica” 2000, Vol. 18, s. 39–44.
- Citko L., *Nazewnictwo osobowe północnego Podlasia w XVI wieku*, Białystok 2001.
- Dacewicz L., *Rola sufiksu -uk w kulturze nazwicznej Podlasia*, [w:] *Munuscula linguistica: in honorem Alexandrae Cieślíkowa oblata*, Kraków 2006, s. 157–161.
- Kondratiuk M., *Elementy bałtyckie w toponimii i mikrotoponimii regionu białostockiego*, Wrocław 1985.
- Kosyl C., *Nazwy osobowe*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2001.

---

np. *Jaćwieże*, najczęstsze są na Białostoczczyźnie, por. M. Kondratiuk, *Elementy bałtyckie w toponimii i mikrotoponimii regionu białostockiego*, Wrocław 1985, s. 36–38, 109.

- Malec M., *Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych*, Wrocław 1982.
- Sulisz M., *Budowa słowotwórcza nazw etnicznych w języku polskim. (Formacje z przyrostkiem -'anin, -ak//-'ak, -czyk, -'ec, -ek, -ik//-'yk, -in//-'yn)*, „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1969, nr 7.
- Tyrpa A., *Apelatywizacja etnonimów*, [w:] *Onimizacja i apelatywizacja*, red. Abramowicz, E. Bogdanowicz, Białystok 2006, s. 261–269.
- Tyszkiewicz J., *Różnoetniczne osadnictwo w górnym dorzeczu Narwi przed 1500 rokiem*, [w:] *Białystok: Miasto przyjazne? Mniejszości narodowe i wyznaniowe w dziejach Ziemi Podlaskiej*, red. H. Parafianowicz, Białystok 2004, s. 7–16.
- Wiśniewski J., *Zarys dziejów osadnictwa na Białostocczyźnie*, [w:] *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny*, red. S. Glinka, A. Obrębska-Jabłońska, J. Siatkowski, t. 1, Wrocław 1980.
- Wolnicz-Pawłowska E., *Antroponimia polska na kresach południowo-wschodnich XV–XIX wiek*, Warszawa 1998.

ŹRÓDŁA

- SEM – *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych, cz. 4: Nazwy osobowe pochodzące od etników*, opracowała E. Supranowicz, Kraków 1997.
- SJP – *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl>.
- SL – S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Lwów 1807–1814.
- SW – *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński i W. Niedźwiedzki, t. 1–8, Warszawa 1900–1927 (tzw. Słownik warszawski).

SKRÓTY

- ap. – apelatyw
- etn. – etnonim
- lit. – litewski
- n.os. – nazwa osobowa
- rus. – ruski

SUMMARY

Ethnica as motivational bases of antroponyms in historical Podlasie

Antroponyms motivated by ethnica of 15th–17th century Podlasie are in the focus of attention in the article. They constitute two groups: personal names equal to ethnonyms (derived semantically) and personal names derived through suffixation. Homonymy of motivational bases has also been discussed. Some antroponyms could have been built with the use of derivate appellatives of ethnic origin which became words that connotated certain features, attitudes, beliefs, professions normally associated with a particular nation, e.g. surname *Cygan* may present either a semantic derivative of an ethnonym *Cygan*, or a semantic derivative of an appellative *cygan* “cheater, twister, liar”.

Keywords: ethnonym, antroponym, appellative, multi-motivation.

Słowa kluczowe: etnonim, antroponim, deetnonimizacja, apelatyw odetniczny, wielomotywacyjność.